RAQAMLI JAMIYAT SHAROITIDA YUQORI SINF O‘QUVCHILARINING AXLOQIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA AVLONIY MA’RIFIY G‘OYALARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Yo’ldas’haliyeva Shodiya Sobirjon qizi
Email: shodiyonayoldas’haliyeva0@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Abdulla Avloniyning fikr tarbiyasi g‘oyasi yuqori sinf o‘quvchilarining raqamli axloqiy madaniyati bilan bog‘liq holda nazariy tahlil qilingan. Qiyosiy yondashuv asosida dalilni baholash, axloqiy mulohaza, mas’uliyatli harakat va refleksiyani qamrab olgan pedagogik model taklif etilgan. Model empirik sinovdan o‘tkazilmagan.

Kalit so‘zlar: Avloniy, fikr tarbiyasi, raqamli etika, axloqiy tafakkur, yuqori sinf.

KIRISH

Mazkur tadqiqotning maqsadi Avloniy merosidagi ma’rifiy-axloqiy kategoriyalarni raqamli ta’limdagi vaziyatlar bilan bog‘lash va yuqori sinf o‘quvchilari uchun nazariy asoslangan pedagogik mexanizmni taklif etishdan iborat. Ma’rifiy g‘oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o‘quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas’uliyati birligida namoyon bo‘ladi.

Raqamli ta’lim muhitining jadal kengayishi yuqori sinf o‘quvchilarida axborotni qabul qilish, baholash va tarqatish amaliyotini tubdan o‘zgartirmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, algoritmik tavsiyalar va sun’iy intellekt vositalari bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishi bilan birga, axloqiy qaror qabul qilish mas’uliyatini ham kuchaytirmoqda. Shu sababli raqamli savodxonlikni faqat texnik ko‘nikmalar majmuasi sifatida tushunish yetarli emas.

Abdulla Avloniyning «fikr tarbiyasi» haqidagi qarashlari aqliy kamolotni shaxsning ma’naviy mas’uliyati va ustozning tarbiyaviy vazifasi bilan bog‘laydi. Ushbu g‘oyalarni raqamli muhitga tatbiq etish tarixiy matnni mexanik ko‘chirishni emas, balki uning meyoriy mazmunini zamonaviy pedagogik muammolar bilan qiyosiy talqin qilishni talab etadi.

O‘quvchining axloqiy tafakkuri faqat taqiqlarni yodlash bilan cheklanmaydi; u dalilni taxmindan ajratish, boshqalarning huquqini hisobga olish, o‘z qarorini asoslash va xato xulosani qayta ko‘rib chiqish qobiliyatini ham qamrab oladi. Bu jihatdan «fikr tarbiyasi» raqamli fuqarolik, axborot mas’uliyati va muloqot madaniyatini birlashtiruvchi nazariy tayanch bo‘lishi mumkin. Ma’rifiy g‘oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o‘quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas’uliyati birligida namoyon bo‘ladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi Avloniy merosidagi ma’rifiy-axloqiy kategoriyalarni raqamli ta’limdagi vaziyatlar bilan bog‘lash va yuqori sinf o‘quvchilari uchun nazariy asoslangan pedagogik mexanizmni taklif etishdan iborat.

Raqamli ta’lim muhitining jadal kengayishi yuqori sinf o‘quvchilarida axborotni qabul qilish, baholash va tarqatish amaliyotini tubdan o‘zgartirmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, algoritmik tavsiyalar va sun’iy intellekt vositalari bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishi bilan birga, axloqiy qaror qabul qilish mas’uliyatini ham kuchaytirmoqda. Shu sababli raqamli savodxonlikni faqat texnik ko‘nikmalar majmuasi sifatida tushunish yetarli emas.

Abdulla Avloniyning «fikr tarbiyasi» haqidagi qarashlari aqliy kamolotni shaxsning ma’naviy mas’uliyati va ustozning tarbiyaviy vazifasi bilan bog‘laydi. Ushbu g‘oyalarni raqamli muhitga tatbiq etish tarixiy matnni mexanik ko‘chirishni emas, balki uning meyoriy mazmunini zamonaviy pedagogik

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

muammolar bilan qiyosiy talqin qilishni talab etadi. Ma'rifiy g'oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o'quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas'uliyati birligida namoyon bo'ladi.

O'quvchining axloqiy tafakkuri faqat taqiqlarni yodlash bilan cheklanmaydi; u dalilni taxmindan ajratish, boshqalarning huquqini hisobga olish, o'z qarorini asoslash va xato xulosani qayta ko'rib chiqish qobiliyatini ham qamrab oladi. Bu jihatdan «fikr tarbiyasi» raqamli fuqarolik, axborot mas'uliyati va muloqot madaniyatini birlashtiruvchi nazariy tayanch bo'lishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'zbekistonlik tadqiqotchilar D. R. Xamrayeva va L. X. Xonimova Abdulla Avloniy asarlarida tarbiyaning o'rnini tahlil qilib, axloqiy kamolotni ta'limning uzluksiz vazifasi sifatida yoritadilar. Ularning yondashuvi raqamli axloqni bir martalik targ'ibot emas, balki dars va maktab madaniyatiga singdirilgan muntazam faoliyat sifatida tashkil etish zaruratini asoslashga yordam beradi. Ma'rifiy g'oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o'quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas'uliyati birligida namoyon bo'ladi.

Q. To'lanboyeva va J. Sulaymonov «Turkiy guliston yoxud axloq» asarining yoshlar tarbiyasidagi axloqiy-falsafiy ahamiyatini o'rganib, vijdon, adolat, ma'rifat va insoniy munosabatlar kategoriyalarini ilgari suradilar. Bu ikki mahalliy tadqiqotni qiyoslash natijasida axloqiy qadriyatlarni tushuntirish bilan ularni real vaziyatda qo'llash o'rtasidagi pedagogik bo'shliq aniqlanadi.

Xorijiy tadqiqotlarda M. Ribbl raqamli fuqarolik unsurlarini tizimlashtiradi, S. Livingston bolalarning internetdagi imkoniyat va xavflarini tahlil qiladi, YUNESKO esa texnologiyaning ta'limiy samarasi uning qo'llanish shartlariga bog'liqligini ta'kidlaydi. Ushbu manbalar Avloniyning tarixiy-axloqiy yondashuvini zamonaviy axborot muhitiga moslashtirishda qiyosiy mezon vazifasini bajaradi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar D. R. Xamrayeva va L. X. Xonimova Abdulla Avloniy asarlarida tarbiyaning o'rnini tahlil qilib, axloqiy kamolotni ta'limning uzluksiz vazifasi sifatida yoritadilar. Ularning yondashuvi raqamli axloqni bir martalik targ'ibot emas, balki dars va maktab madaniyatiga singdirilgan muntazam faoliyat sifatida tashkil etish zaruratini asoslashga yordam beradi. Ma'rifiy g'oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o'quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas'uliyati birligida namoyon bo'ladi.

Q. To'lanboyeva va J. Sulaymonov «Turkiy guliston yoxud axloq» asarining yoshlar tarbiyasidagi axloqiy-falsafiy ahamiyatini o'rganib, vijdon, adolat, ma'rifat va insoniy munosabatlar kategoriyalarini ilgari suradilar. Bu ikki mahalliy tadqiqotni qiyoslash natijasida axloqiy qadriyatlarni tushuntirish bilan ularni real vaziyatda qo'llash o'rtasidagi pedagogik bo'shliq aniqlanadi.

Xorijiy tadqiqotlarda M. Ribbl raqamli fuqarolik unsurlarini tizimlashtiradi, S. Livingston bolalarning internetdagi imkoniyat va xavflarini tahlil qiladi, YUNESKO esa texnologiyaning ta'limiy samarasi uning qo'llanish shartlariga bog'liqligini ta'kidlaydi. Ushbu manbalar Avloniyning tarixiy-axloqiy yondashuvini zamonaviy axborot muhitiga moslashtirishda qiyosiy mezon vazifasini bajaradi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar D. R. Xamrayeva va L. X. Xonimova Abdulla Avloniy asarlarida tarbiyaning o'rnini tahlil qilib, axloqiy kamolotni ta'limning uzluksiz vazifasi sifatida yoritadilar. Ularning yondashuvi raqamli axloqni bir martalik targ'ibot emas, balki dars va maktab madaniyatiga singdirilgan muntazam faoliyat sifatida tashkil etish zaruratini asoslashga yordam beradi. Ma'rifiy g'oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o'quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas'uliyati birligida namoyon bo'ladi.

METODOLOGIYA

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tadqiqotda tarixiy-germenevtik tahlil, aksiologik yondashuv, qiyosiy-pedagogik usul, tizimli modellashtirish va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish metodlaridan foydalanildi. Dastlab Avloniy matnida fikr, vijdon, rostgo'ylik, mas'uliyat va tarbiyaning o'zaro bog'liqligi talqin qilindi. Keyin ushbu kategoriyalar raqamli muloqot, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, mualliflikka hurmat va axborotni tekshirish holatlari bilan qiyoslandi. Ma'rifiy g'oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o'quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas'uliyati birligida namoyon bo'ladi.

Metodologik modelning birinchi bosqichida qadriyatlar mazmuni aniqlanadi, ikkinchi bosqichida axloqiy dilemma ishtirokchilari va ehtimoliy oqibatlari belgilanadi, uchinchi bosqichida o'quvchi qarorini dalillar bilan asoslaydi, to'rtinchi bosqichida esa refleksiya orqali qarorning ijtimoiy ta'siri qayta baholanadi. Bu bosqichlar nazariy manbalarni o'zaro bog'lash natijasida ishlab chiqildi.

NATIJALAR

Nazariy tahlil natijasida raqamli axloqiy tafakkurni rivojlantirishning to'rt tarkibiy qismi ajratildi: axloqiy muammoni anglash, dalilga asoslangan mulohaza, mas'uliyatli raqamli harakat va refleksiv o'zini baholash. Ularning har biri o'quvchining bilim darajasidan tashqari, muloqot jarayonidagi munosabati va qarorining boshqalarga ta'sirini ham hisobga oladi. Ma'rifiy g'oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o'quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas'uliyati birligida namoyon bo'ladi.

Taklif etilgan pedagogik mexanizmda o'qituvchi tayyor javobni taqdim etuvchi nazoratchidan ko'ra, savol berish va dalillarni tekshirishni tashkil etuvchi fasilitator sifatida ishtirok etadi. Masalan, tasdiqlanmagan xabarni ulashish, sinfdosh suratini ruxsatsiz e'lon qilish yoki sun'iy intellekt yordamida tayyorlangan ishni o'z nomi bilan topshirish kabi vaziyatlar axloqiy muhokama obyektiga aylantiriladi.

Baholash mezonlari sifatida manbani tekshirish, manfaatdor tomonlarni ajratish, o'z pozitsiyasini axloqiy dalil bilan himoya qilish, boshqa fikrni hurmat qilish va yangi dalil paydo bo'lganda xulosani o'zgartirish qobiliyatlari taklif etildi. Ushbu indikatorlar hozircha konseptual xususiyatga ega bo'lib, ularning psixometrik ishonchliligi alohida empirik tadqiqotda tekshirilishi kerak.

Nazariy tahlil natijasida raqamli axloqiy tafakkurni rivojlantirishning to'rt tarkibiy qismi ajratildi: axloqiy muammoni anglash, dalilga asoslangan mulohaza, mas'uliyatli raqamli harakat va refleksiv o'zini baholash. Ularning har biri o'quvchining bilim darajasidan tashqari, muloqot jarayonidagi munosabati va qarorining boshqalarga ta'sirini ham hisobga oladi. Ma'rifiy g'oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o'quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas'uliyati birligida namoyon bo'ladi.

MUHOKAMA

Jon Dyui ta'limni ijtimoiy tajriba va refleksiv fikrlash bilan bog'lasa, Lourens Kolberg axloqiy mulohazaning rivojlanish bosqichlariga e'tibor qaratadi. Birinchi yondashuvda jamoaviy faoliyat va demokratik muhokama muhim bo'lsa, ikkinchisida qarorni asoslashning mantiqiy tuzilishi markaziy o'rin tutadi. Bu qarashlar o'rtasidagi farq raqamli axloq tarbiyasini faqat qoidalarni bajarish yoki faqat nazariy munozaraga qisqartirmaslik zaruratini ko'rsatadi. Ma'rifiy g'oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o'quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas'uliyati birligida namoyon bo'ladi.

Avloniyning «fikr tarbiyasi» mazkur bahsga mahalliy ma'rifiy an'ana nuqtai nazaridan qo'shiladi: fikrni o'stirish shaxs xulqi va ustoz mas'uliyatidan ajralmaydi. Biroq uch muallifning tarixiy sharoiti va nazariy maqsadlari turlicha bo'lgani sababli ularning g'oyalarini aynan bir xil deb talqin qilish to'g'ri emas. Maqolada ular o'rtasidagi o'xshashliklar pedagogik sintez imkoniyati sifatida ko'rib chiqildi.

Raqamli muhitda umumiy axloqiy meyorlar bilan muayyan vaziyatning konteksti o'rtasida ziddiyat paydo bo'lishi mumkin. Maxfiylik, adolat va so'z erkinligini mutlaqlashtirish o'rniga, o'quvchi ularning

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

o‘zaro munosabatini tahlil qilishni o‘rganishi kerak. Bu jarayonda inson qadr-qimmatini himoya qilish asosiy cheklov sifatida saqlanadi.

Jon Dyui ta’limni ijtimoiy tajriba va refleksiv fikrlash bilan bog‘lasa, Lourens Kolberg axloqiy mulohazaning rivojlanish bosqichlariga e’tibor qaratadi. Birinchi yondashuvda jamoaviy faoliyat va demokratik muhokama muhim bo‘lsa, ikkinchisida qarorni asoslashning mantiqiy tuzilishi markaziy o‘rin tutadi. Bu qarashlar o‘rtasidagi farq raqamli axloq tarbiyasini faqat qoidalarni bajarish yoki faqat nazariy munozaraga qisqartirmaslik zaruratini ko‘rsatadi. Ma’rifiy g‘oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o‘quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas’uliyati birligida namoyon bo‘ladi.

Avloniyning «fikr tarbiyasi» mazkur bahsga mahalliy ma’rifiy an’ana nuqtai nazaridan qo‘shiladi: fikrni o‘stirish shaxs xulqi va ustoz mas’uliyatidan ajralmaydi. Biroq uch muallifning tarixiy sharoiti va nazariy maqsadlari turlicha bo‘lgani sababli ularning g‘oyalarini aynan bir xil deb talqin qilish to‘g‘ri emas. Maqolada ular o‘rtasidagi o‘xshashliklar pedagogik sintez imkoniyati sifatida ko‘rib chiqildi.

Raqamli muhitda umumiy axloqiy meyorlar bilan muayyan vaziyatning konteksti o‘rtasida ziddiyat paydo bo‘lishi mumkin. Maxfiylik, adolat va so‘z erkinligini mutlaqlashtirish o‘rniga, o‘quvchi ularning o‘zaro munosabatini tahlil qilishni o‘rganishi kerak. Bu jarayonda inson qadr-qimmatini himoya qilish asosiy cheklov sifatida saqlanadi.

Jon Dyui ta’limni ijtimoiy tajriba va refleksiv fikrlash bilan bog‘lasa, Lourens Kolberg axloqiy mulohazaning rivojlanish bosqichlariga e’tibor qaratadi. Birinchi yondashuvda jamoaviy faoliyat va demokratik muhokama muhim bo‘lsa, ikkinchisida qarorni asoslashning mantiqiy tuzilishi markaziy o‘rin tutadi. Bu qarashlar o‘rtasidagi farq raqamli axloq tarbiyasini faqat qoidalarni bajarish yoki faqat nazariy munozaraga qisqartirmaslik zaruratini ko‘rsatadi. Ma’rifiy g‘oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o‘quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas’uliyati birligida namoyon bo‘ladi.

Avloniyning «fikr tarbiyasi» mazkur bahsga mahalliy ma’rifiy an’ana nuqtai nazaridan qo‘shiladi: fikrni o‘stirish shaxs xulqi va ustoz mas’uliyatidan ajralmaydi. Biroq uch muallifning tarixiy sharoiti va nazariy maqsadlari turlicha bo‘lgani sababli ularning g‘oyalarini aynan bir xil deb talqin qilish to‘g‘ri emas. Maqolada ular o‘rtasidagi o‘xshashliklar pedagogik sintez imkoniyati sifatida ko‘rib chiqildi.

Raqamli muhitda umumiy axloqiy meyorlar bilan muayyan vaziyatning konteksti o‘rtasida ziddiyat paydo bo‘lishi mumkin. Maxfiylik, adolat va so‘z erkinligini mutlaqlashtirish o‘rniga, o‘quvchi ularning o‘zaro munosabatini tahlil qilishni o‘rganishi kerak. Bu jarayonda inson qadr-qimmatini himoya qilish asosiy cheklov sifatida saqlanadi.

Jon Dyui ta’limni ijtimoiy tajriba va refleksiv fikrlash bilan bog‘lasa, Lourens Kolberg axloqiy mulohazaning rivojlanish bosqichlariga e’tibor qaratadi. Birinchi yondashuvda jamoaviy faoliyat va demokratik muhokama muhim bo‘lsa, ikkinchisida qarorni asoslashning mantiqiy tuzilishi markaziy o‘rin tutadi. Bu qarashlar o‘rtasidagi farq raqamli axloq tarbiyasini faqat qoidalarni bajarish yoki faqat nazariy munozaraga qisqartirmaslik zaruratini ko‘rsatadi. Ma’rifiy g‘oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o‘quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas’uliyati birligida namoyon bo‘ladi.

XULOSA

Mazkur maqola nazariy modelni asoslaydi, ammo uning samaradorligini tajriba asosida isbotlamaydi. Keyingi izlanishlarda yosh xususiyatlariga mos didaktik ssenariylar, ishonchli baholash rubrikalari va o‘quvchi huquqlarini himoya qiluvchi tadqiqot tartiblari ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Ma’rifiy g‘oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o‘quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas’uliyati birligida namoyon bo‘ladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Abdulla Avloniyning ma'rifiy merosi raqamli ta'limda axloqiy fikrlashni shakllantirish uchun nazariy va aksiologik imkoniyatlarga ega. Taklif etilgan yondashuv fikr tarbiyasini axborotni tanqidiy baholash, muloqotda hurmat, mas'uliyatli qaror va refleksiya bilan bog'laydi.

Mazkur maqola nazariy modelni asoslaydi, ammo uning samaradorligini tajriba asosida isbotlamaydi. Keyingi izlanishlarda yosh xususiyatlariga mos didaktik ssenariylar, ishonchli baholash rubrikalari va o'quvchi huquqlarini himoya qiluvchi tadqiqot tartiblari ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

Abdulla Avloniyning ma'rifiy merosi raqamli ta'limda axloqiy fikrlashni shakllantirish uchun nazariy va aksiologik imkoniyatlarga ega. Taklif etilgan yondashuv fikr tarbiyasini axborotni tanqidiy baholash, muloqotda hurmat, mas'uliyatli qaror va refleksiya bilan bog'laydi. Ma'rifiy g'oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o'quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas'uliyati birligida namoyon bo'ladi.

Mazkur maqola nazariy modelni asoslaydi, ammo uning samaradorligini tajriba asosida isbotlamaydi. Keyingi izlanishlarda yosh xususiyatlariga mos didaktik ssenariylar, ishonchli baholash rubrikalari va o'quvchi huquqlarini himoya qiluvchi tadqiqot tartiblari ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

Abdulla Avloniyning ma'rifiy merosi raqamli ta'limda axloqiy fikrlashni shakllantirish uchun nazariy va aksiologik imkoniyatlarga ega. Taklif etilgan yondashuv fikr tarbiyasini axborotni tanqidiy baholash, muloqotda hurmat, mas'uliyatli qaror va refleksiya bilan bog'laydi.

Mazkur maqola nazariy modelni asoslaydi, ammo uning samaradorligini tajriba asosida isbotlamaydi. Keyingi izlanishlarda yosh xususiyatlariga mos didaktik ssenariylar, ishonchli baholash rubrikalari va o'quvchi huquqlarini himoya qiluvchi tadqiqot tartiblari ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Ma'rifiy g'oyalarning tarbiyaviy ahamiyati o'quvchining axloqiy mustaqilligi va jamoaviy mas'uliyati birligida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: Zabarjad Media, 2023. — 128 b.
2. Xamrayeva D. R., Xonimova L. X. Abdulla Avloniy asarlarida tarbiyaning roli // Innovative Development in Educational Activities. — 2023. — T. 2, № 9. — B. 146–149.
3. To'lanboyeva Q., Sulaymonov J. Yangi O'zbekiston yoshlari tarbiyasida Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asarining axloqiy-falsafiy ahamiyati // ORIENS konferensiya materiallari. — 2024. — B. 662–667.
4. Dewey J. Democracy and Education. — New York: Macmillan, 1916.
5. Kohlberg L. Essays on Moral Development. Vol. 1: The Philosophy of Moral Development. — San Francisco: Harper & Row, 1981.
6. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. — Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1986.
7. Ribble M. Digital Citizenship in Schools: Nine Elements All Students Should Know. — 3rd ed. — Eugene: ISTE, 2015.
8. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? — Paris: UNESCO, 2023.
9. Noddings N. Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education. — Berkeley: University of California Press, 1984.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.